

Jarosław Klebaniuk

Uniwersytet Wrocławski

Emocje moralne jako wyznacznik pomagania członkom grup o niższym statusie

ABSTRAKT: W artykule przedstawiony został przegląd badań na temat roli emocji moralnych w pomaganiu grupom o niższym statusie społecznym. Wskazano na odmienne mechanizmy udzielania pomocy w oparciu o empatię a w wyniku współczucia czy doświadczenia konkretnych emocji moralnych. Przywołano badania Nancy Eisneberg i współpracowników nad empatią, Bernarda Weinerja – nad emocjami jako ogniwem łączącym atrybucje i działanie, funkcjonalne podejście do emocji moralnych Rogera Giner-Sorolli, a także wyniki badań dotyczących winy egzystencjalnej i oburzenia moralnego jako emocji związanych z postrzeganą niesprawiedliwością. Emocje moralne w różnych nurtach badań okazały się mediatorami związku między procesami poznawczymi (atrybucjami, przekonaniami politycznymi) a tendencjami behawioralnymi. Za sprawą obecności emocji moralnych w mediach społecznościowych wyłoniła się nowa perspektywa ich badania.

SŁOWA KLUCZOWE: emocje moralne, empatia, wina egzystencjalna, oburzenie moralne, pomaganie, grupy o niskim statusie

Kontakt:	Jarosław Klebaniuk jaroslaw.klebaniuk@uwr.edu.pl
Jak cytować:	Klebaniuk, J. (2018). Emocje moralne jako wyznacznik pomagania członkom grup o niższym statusie. <i>Forum Oświatowe</i> , 30(1), 119–135. Pobrano z: http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/591
How to cite:	Klebaniuk, J. (2018). Emocje moralne jako wyznacznik pomagania członkom grup o niższym statusie. <i>Forum Oświatowe</i> , 30(1), 119–135. Retrieved from http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/591

Bezinteresowne pomaganie ludziom jest przedmiotem refleksji filozofów (np. Hume, 1738/2015; Smith, 1759/1989) i psychologów (np. Berkowitz, Daniels, 1963; Greenberg, Block, Silverman, 1971) od tak dawna, że powinniśmy wiedzieć bardzo dużo o jego uwarunkowaniach. Istniejące modele nie mają jednak charakteru całościowego, koncentrując się na określonych sytuacjach, w których pomoc bywa udzielana, takich jak nagły wypadek (Piliavin, Dovidio, Gaertner, Clark, 1981) lub obecność wielu świadków (Latané, Darley, 1970), albo takich mechanizmach, jak normy społeczne (Gouldner, 1960; Berkowitz, 1972) czy ewolucyjna adaptacyjność (Hamilton, 1964; Trivers, 1971). Jeśli chodzi o wyznaczniki pomagania, badania empiryczne koncentrują się na obecności i postępowaniu innych osób, właściwościach biorców i dawców pomocy oraz wzajemnych relacjach między świadczącymi pomoc a jej beneficjentami (por. Wojciszke, 2012). Jednym ze specyficznych obszarów zainteresowań psychologów są emocje odczuwane przez potencjalnych dawców pomocy.

EMPATIA JAKO MOTYW POMAGANIA

Jednym z afektywnych motywów pomagania najlepiej rozpoznanych przez psychologów jest empatia. Zgodnie z hipotezą altruizmu płynącego z empatii (Batson, 1987, 1991) empatia rozumiana jako „reakcja emocjonalna zorientowana na drugą osobę, wzbudzona przez spostrzegany stan powodzenia tej osoby i zgodna z nim” (Batson, Ahmad, Stocks, 2008, s. 448) jest źródłem altruistycznej motywacji do tego, aby przynieść korzyść osobie, z którą empatyzujemy. Altruizm definiowany jest przy tym bardzo szeroko, jako stan motywacyjny do powiększania dobra drugiej osoby, i przeciwstawiany egoizmowi, rozumianemu jako stan motywacyjny do powiększania własnego dobra. Istnieje szereg dowodów empirycznych, że zwiększona empatia prowadzi do zwiększonej pomocy (Eisenberg, Miller, 1987), która w dodatku uwzględnia nie tylko doraźną, lecz i długoterminową korzyść beneficjentów (Sibicky, Schroeder, Dovidio, 1995), a także jest bardziej pewna niż pomoc udzielana z motywów egoistycznych (Batson, Dyck, Brandt, Batson i in., 1988). Przyjmowanie perspektywy drugiej osoby może przy tym stanowić cechę indywidualną. Choć jednak ludzie różnią się dyspozycją do doświadczania emocji empatycznej, sam stan empatii zależy również od uwarunkowań sytuacyjnych. W serii eksperymentów Charles Batson i współpracownicy (1997)

przetestowali trzystopniowy model zastosowania empatii do zmiany postaw wobec grup o niskim statusie społecznym, a konkretnie – społecznie napiętnowanych. Osoby badane skłaniano do przyjęcia perspektywy osoby należącej do takiej grupy, aby wzbudzić w nich empatię (krok 1), co prowadziło do przejścia się dobrem tej osoby (krok 2), a w drodze generalizacji – do przejścia się dobrem całej napiętnowanej grupy, zmiany przekonań i uczuć na bardziej pozytywne oraz troski o nią. W ten sposób udało się pozytywnie wpłynąć na postawy wobec chorych na AIDS, bezdomnych, a nawet morderców skazanych na dożywocie. W przypadku tej ostatniej grupy efekt ten, inaczej niż w większości eksperymentów prowadzonych przez psychologów społecznych, nie wystąpił bezpośrednio po manipulacji eksperymentalnej, lecz – co sprawdzono za pomocą pozornie niezwiązanego z badaniem wywiadu telefonicznego – ponad tydzień później (Batson, Polycarpou, Harmon-Jones, Imhoff i in., 1997).

Wzbudzenie empatii okazało się skuteczne także przy zmianie postaw wobec innych grup: mniejszości rasowych, etnicznych czy seksualnych (Stephan, Finlay, 1999; Finlay, Stephan, 2000; Vescio, Sechrist, Paolucci, 2003). Także pozytywne skutki odgrywania ról w symulacjach dyskryminacji przez niektórych badaczy od dawna przypisywane były działaniu empatii (Byrnes, Kiger, 1990), co potwierdziła metaanaliza 122 programów oddziaływań na dzieci i dorastającą młodzież mających na celu zmniejszenie uprzedzeń i polepszenie relacji międzygrupowych (Beelmann, Heinemann, 2014). Warto podkreślić, że pozytywne postawy wywołane przez empatię przekładają się na działania na rzecz napiętnowanej grupy, co w odniesieniu do osób uzależnionych od twardych narkotyków udowodnili Batson, Chang, Orr i Rowland (2002).

Dane świadczące o tym, że empatia motywuje do pomagania nie rozstrzygają ani sprawy skuteczności tej pomocy, ani jej racjonalności, ani tego, czy jest moralna. Ta pierwsza zależy od umiejętności i środków, jakimi dysponuje pomagający, druga zaś od tego, czy i z jakim skutkiem ocenione zostaną potencjalne koszty udzielenia pomocy: materialne, czasowe, społeczne i psychologiczne, w zestawieniu z korzyściami. Jeszcze bardziej dyskusyjne jest zagadnienie moralności motywacji empatycznej. Prawdopodobnie najbardziej zdecydowanym krytykiem empatii jako źródła pomocy grupom nieuprzywilejowanym jest Paul Bloom. Ten psycholog rozwojowy, który zasłynął między innymi badaniami nad przejawami ocen o charakterze etycznym u małych dzieci, w tym niemowląt (Bloom, 2015), zwrócił uwagę na to, że empatia rozumiana jako zjawisko emocjonalne prowadzi do stronniczych ocen i niesprawiedliwych decyzji. Powoduje bowiem koncentrację na tym, co jest dostępne percepcyjnie tu i teraz, utrudniając uwzględnienie szerszej perspektywy, zarówno społecznej, jak i czasowej. Sprawia, że możemy kierować nieproporcjonalnie duże środki na pomoc tym, z którymi empatyzujemy, zaniedbując pomoc tym wszystkim, często liczniejszym i bardziej potrzebującym, którzy nie wzbudzili naszej empatii. Bezpośredni kontakt, a częściej – medialne wizerunki ofiar kataklizmów mobilizują do pomocy charytatywnej jednostkom, podczas gdy dane statystyczne na temat dużych grup potrzebujących pomocy nie wywołują żadnej reakcji. Co więcej, możemy pomagając jednym, na przykład naszym bliskim, pozbawiać pomocy innych, a w wielu przypadkach wręcz – jak to bywa wtedy, gdy empatyzujemy z własną grupą etniczną czy narodową – stosować wobec

nich przemoc. Afektywną alternatywę dla empatii stanowić może współczucie połączone z racjonalną, uwzględniającą wszelkie dostępne dane analizą potrzeb innych grup (Bloom, 2017).

Wiedzę na temat emocjonalnych wyznaczników pomagania pozwala uporządkować odróżnienie empatii od reakcji jej pokrewnych. O ile *empatia* oznacza reakcję afektywną podobną do tej, którą odczuwa druga osoba, o tyle *współczucie* wprowadzie wynika ze zrozumienia stanu emocjonalnego drugiej osoby, ale składa się z uczucia smutku i troski o tę osobę. Współczucie może opierać się na empatycznym smutku, jednak może także stanowić efekt przyjęcia czyjejs perspektywy poznawczej lub wydobycia z pamięci informacji dotyczących czyjegoś doświadczenia. Także *osobiste cierpienie*, a więc nieprzyjemna reakcja afektywna w wyniku zrozumienia emocji drugiej osoby, może, ale nie musi mieć podłoża empatycznego. Zakłopotanie czy niepokój, które stanowi treść tego osobistego cierpienia, może wynikać na przykład z poczucia winy lub przypomnienia sobie jakichś informacji.

Każdy z tych stanów związany jest z inną motywacją. O ile współczucie skłania do zachowań altruistycznych, o tyle własne cierpienie – do jego usunięcia (motyw egoistyczny), co czyni to odróżnienie ważnym z punktu widzenia udzielania pomocy (Eisenberg, Valiente, Champion, 2008). Wyniki badań dzieci nie są jednoznaczne: niekiedy ich relacje na temat współczucia chorym dzieciom nie wykazywały związku z udzielaniem pomocy (Miller, Eisenberg, Fabes, Shell, 1996; Fabes, Eisenberg, Karbon, Bernzweig i in., 1994), kiedy indziej zaś rolę moderatora między stanem emocjonalnym a zachowaniem prospołecznym pełniła płeć dziecka: dziewczynki pomagały pod wpływem negatywnego nastroju, chłopcy – współczucia i osobistego cierpienia (Fabes, Eisenberg, Miller, 1990). Związki między emocjami pokrewnymi empatii okazały się wyraźniejsze w przypadku dorosłych, u których zarówno współczucie, jak i (w minimalnym stopniu) osobiste cierpienie były predyktorami udzielania pomocy (Eisenberg, Fabes, Miller, Fultz i in., 1989). Relacje na temat emocji pokrewnych empatii stają się z wiekiem bardziej zróżnicowane i odpowiednie do sytuacji (Eisenberg, Fabes, Bustamante, Mathy i in., 1988), choć wciąż mogły w pełni nie odzwierciedlać prawdziwych emocji przeżywanych w trakcie oglądania filmu stanowiącego bodziec eksperymentalny (Eisenberg i in., 1989). Cierpienie niekiedy było bowiem widoczne dla zewnętrznych obserwatorów, choć nie stanowiło uświadomionej i komunikowanej części osobistego doświadczenia. W przypadku emocji moralnych samoopis oparty na introspekcji osób badanych jest jednak zazwyczaj jedynym źródłem informacji.

EMOCJE MORALNE JAKO MOTYW POMAGANIA

Emocje są zjawiskami wieloaspektowymi i choć bardzo często eksponowany jest ich aspekt somatyczny, fizjologiczny czy neuronalny, a także ekspresja, zwłaszcza mimiczna (por. Ekman, Davidson, 1998), tutaj skupimy się na ich subiektywnym charakterze. Wszystkie emocje przeżywane przez człowieka są zjawiskami intrapsychicznymi, a większość ma jakiś aspekt społeczny: inni ludzie czy relacje z nimi są ich przyczyną lub obiektem. Reakcje afektywne przedstawione w poprzednim rozdziale z pewnością

do nich należą, a empatia (współodczuwanie) i współczucie stanowią oczywistą bazę do motywacji prospołecznej.

Pośród emocji społecznych szczególne miejsce zajmują emocje moralne. Wiążą się one z procesami oceny własnego czy czyjś postępowania jako słusznego lub niewłaściwego, dobrego lub złego, wypełniającego lub nie jakąś powinność, zgodnego lub nie z jakimś nakazem lub zakazem (Kroll, Egan, 2004), a często są też uznawane za kluczowe ogniwo łączące myśli z działaniem (Rudolph, Tscharaktschiew, 2014; Tangney, Stuewig, Mashek, 2007; Cimbora, McIntosh, 2005). Choć wymienione procesy wartościowania mogą mieć także pozytywne konkluzje, podstawową funkcją emocji moralnych pozostaje szybkie informowanie, że ktoś zrobił coś złego. W porównaniu z innymi emocjami wykazują stosunkowo dużą zależność od wyższych procesów poznawczych. Można o nich powiedzieć, że stanowią „emocje przemyślane”, a więc takie, do których potencjalnie można kogoś nakłonić lub od których można odwieść. Bernard Weiner (2012) wyróżnił dwanaście emocji moralnych, klasyfikując je według trzech krzyżujących się kryteriów: znaku (trzy czwarte stanowią emocje negatywne, pozostałe są pozytywne), obiektu uczucia (w takiej proporcji w roli tej inni ludzie przeważają nad samym podmiotem) oraz powiązania z przyczynami (dwie trzecie – z oceną wysiłku, jedna trzecia – ze zdolnościami). Emocje związane z „ja”: wstyd (upokorzenie), wina i żal, mają wszystkie negatywny charakter, podobnie jak większość tych skierowanych na innych ludzi: zawiść, pogarda (lekceważenie), gniew, oburzenie (uraza), zazdrość i radość z czyjś cierpienia (*schadenfreude*). Pozytywnymi wyjątkami są: podziw, wdzięczność i omawiane już uprzednio współczucie, jednak większość z emocji moralnych motywuje do tego, aby skłonić innych do zaniechania niewłaściwego postępowania lub do ukarania ich.

Roger Giner-Sorolla (2012) wskazał na gniew (*anger*) i wstręt (*disgust*) jako parę często współwystępujących, bliskoźnacznych emocji moralnych dotyczących innych ludzi, z których ta pierwsza zmienia się w sposób bardziej elastyczny w odpowiedzi na nowe informacje, a także w większym stopniu przyczynia się do modyfikacji ocen moralnych (Russel, Giner-Sorolla, 2011). Z kolei wstyd (*shame*) i poczucie winy (*guilt*) odnoszą się do samego podmiotu. W kontekście relacji międzygrupowych te dwie ostatnie emocje, uzupełnione o współczucie (*sympathy*) odgrywają szczególną rolę. Z punktu widzenia członka grupy uprzywilejowanej, emocje te w różnym stopniu zagrażają wiązaniu z przynależnością do niej „poszerzonemu ja” (*extended self*). Wstyd może przyjmować bardziej bolesną formę poczucia moralnej niższości grupy (*unworthiness shame*) lub obronną, związaną z próbą zachowania dobrego mniemania o moralności własnej grupy (*defensive shame*). Poczucie winy może pojawić się w efekcie postrzegania sytuacji własnej grupy jako niezasłużenie uprzywilejowanej (*inequality guilt*) czy odpowiedzialnej za jakieś niesprawiedliwe postępowanie (*injustice guilt*). W porównaniu ze wstydem ma większy potencjał motywacyjny, jednak i tak ustępuje współczuciu – emocji najbardziej skupionej na grupie obcej (*outgroup*). Z punktu widzenia członka grupy o niższym statusie, a dokładniej – tej, której wyrządzona została krzywda (*wronged group*), wstyd w obu formach związany jest z gorszym traktowaniem, postrzegana niesprawiedliwość w relacji z uprzywilejowaną grupą obcą owocuje gniewem, zaś kon-

statacja, że grupa ta jest zła (niemoralna) – wywołuje pogardę i nienawiść (Giner-Sorolla, 2012).

Emocje moralne są uznawane za istotny wyznacznik ocen moralnych. W podejściu intuicjonistycznym, dominującym we współczesnej psychologii społecznej, to nie rozumowanie moralne, jak głosiła teoria rozwoju moralnego (Kohlberg, Levine, Hower, 1983), lecz procesy o charakterze afektywnym stanowią podstawę sądów moralnych (Haidt, 2001, 2003). Emocje, takie jak wstręt, nawet jeśli zostały wzbudzone nieświadomie i nie dotyczą przedmiotu moralnej oceny, mogą istotnie na nią wpłynąć (Wheatley, Haidt, 2005; Haidt, Rozin, McCauley, Imada, 1997), co w określonych kontekstach społecznych staje się podstawą negatywnego traktowania grup o niskim statusie, zwłaszcza przez osoby wyznające konserwatywną ideologię (Haidt, 2014).

Negatywne emocje mają bardzo konkretne funkcje i związane są z konkretnymi zagrożeniami, podczas gdy pozytywne mogą sygnalizować, że wszystko przebiega dobrze, a w dłuższej perspektywie pozwalają się odprężyć i uruchomić kreatywność w rozwiązywaniu problemów, radzeniu sobie z trudnościami i w związkach międzyludzkich (Fredrickson, 2005). Jednak w kontekście moralności funkcje te mogą być również bardziej specyficzne. Niektóre, jak podziw (*admiration*), wdzięczność (*gratitude*) i wzniosłość (*elevation*), wiążą się z aprobatą, inne zaś, jak współczucie (*sympathy, compassion*) i litość (*pity*) – z troską o innych ludzi (Giner-Sorolla, 2012).

Jak wynika z badań eksperymentalnych, emocje związane z aprobatą mogą być źródłem motywacji prospołecznej. Na przykład wywołana w laboratorium psychologicznym wdzięczność zwiększyła pomoc okazywaną nawet komuś, kto nie był jej pierwotnym obiektem (Bartlett, DeSteno, 2006). Wdzięczność jako emocja pozytywna niesie ze sobą inne konsekwencje niż negatywne uczucia związane ze zobowiązaniem, a dzieje się tak częściowo dlatego, że podobnie jak wzniosłość prowadzi do ogólnej tendencji do pomagania, a nie tylko do niewygodnej psychologicznie potrzeby zrewanżowania się (McCullough, Kilpatric, Emmons, Larson, 2001). Wzniosłość odczuwana w rezultacie oglądania filmu zaowocowała chętniejszym udzielaniem pomocy eksperymentatorowi, przy czym efektu tego nie uzyskano dla (niezwiązanej z moralnością) emocji szczęścia (Schnall, Roper, Fessler, 2010). W innych badaniach ustalono, że związek ten jest moderowany przez postrzeganą swobodę wyboru filmu (więcej altruistycznych zachowań, gdy badani sądzili, że mieli wybór) oraz rodzaj reakcji prospołecznej (spontaniczna pomoc była większa niż przemyślana; Ellithorpe, Ewoldsen, Oliver, 2015).

Emocje troski, podobnie jak emocje aprobaty, zwiększają dążenie do zacieśnienia związku pomiędzy osobą, która je odczuwa, a inną – udzielając jej pomocy. Jednak o ile podziw czy wzniosłość stanowią reakcję skierowaną na kogoś, kto ma wysoką wartość społeczną, o tyle współczucie budzi ktoś, czyje nieszczęście czy cierpienie prowadzi do wniosku, że – przynajmniej tymczasowo – ma mniejszą wartość społeczną niż oceniający. Szczególnie wyraźnie widać to w sytuacji, gdy odczuwaną emocją jest litość. W odniesieniu do grup społecznych postrzeganych przez pryzmat stereotypów tego typu reakcja występuje, gdy jakaś grupa postrzegana jest wprawdzie jako ciepła i przyjazna, ale za to o niskich kompetencjach (Cuddy, Fiske, Glick, 2008). Fałszywe poczu-

cie wyższości, które przejawia osoba litująca się (Florian, Mikulincer, Hirschbarger, 2000), sprawia, że w odróżnieniu od współczucia litość ma wydźwięk poniżający. Pomaganie członkowi grupy o niskim statusie, która o tę pomoc nie prosiła, określone mianem „z góry zakładanej pomocy” (*assumptive help*), prowadziło do spadku poczucia własnej wartości i większej depresyjności u czarnoskórych studentów jako odbiorców pomocy (Schneider, Major, Luhtanen, Crocker, 1996). Dane te pozwalają zrozumieć, dlaczego niekiedy pomimo oczywistych, natychmiastowych korzyści pomoc udzielana ze współczucia czy litości może wiązać się z długoterminowymi kosztami, zwłaszcza – obniżeniem pozycji społecznej. Stąd propozycje pomocy składane ze współczucia mogą być odbierane jako zagrażające i odrzucane. W odróżnieniu od emocji troski empatia nie ma tego rodzaju wady. Umożliwia bowiem wczucie się i zrozumienie również sytuacji psychologicznej osoby z grupy o niskim statusie, która czuje się zagrożona lub poniżona, a więc zidentyfikowanie kosztów, a nie tylko korzyści z przyjęcia pomocy. Jednak w przypadku pomocy anonimowej, zbiorowej, systemowej to właśnie współczucie, a nie empatia może być podstawowym motywem jej udzielania.

ATRYBUCYJNY MODEL UDZIELANIA POMOCY CZŁONKOM GRUP O NISKIM STATUSIE

W dokonany dotąd przeglądzie skupiliśmy się na tych aspektach emocji moralnych, które są istotne z punktu widzenia udzielanej pomocy. Różnorodność emocji i związanych z nimi motywów prowadzi nas nieuchronnie do pytania o źródło tych emocji. Na najogólniejszym poziomie można wskazać na różnice indywidualne (np. pod względem skłonności do empatyzowania czy współczucia), jednak – jako że emocje moralne powstają w odpowiedzi na określone informacje społeczne – zasadne wydaje się przeanalizowanie mechanizmów psychologicznych, które leżą u ich genezy. Modelem teoretycznym, który stał się inspiracją dla licznych badań, stała się teoria atrybucji (Weiner, 1986). U jej podstaw leży założenie o naturalnych i spontanicznych skłonnościach ludzi do wyjaśniania zjawisk i poszukiwania przyczyn dostrzeganych stanów rzeczy, a więc – do dokonywania atrybucji przyczynowych. W zależności od ich treści dokonywane są oceny moralne. Wymiary istotne z ich punktu widzenia to umiejscowienie przyczyn (wewnętrzne – zewnętrzne), ich stałość (niezmienne – przejściowe) i kontrolowalność (wysiłek – zdolności). Czwarty wymiar – uniwersalność (globalne – szczegółowe) nie odgrywa znaczącej roli w ocenach moralnych. Wymienione obszary umożliwiają dokonywanie analizy procesów poznawczych, które prowadzą do powstania emocji moralnych. W przypadku oceny przyczyn położenia członków grup o niskim statusie rozstrzygane jest to, czy czyjeś ciężkie położenie wynika z przyczyn kontrolowanych przez jednostkę. W dwóch eksperymentach Weiner i współpracownicy ustalili, jak postrzegana jest osobista odpowiedzialność za dziesięć stygmatyzujących przypadłości. W przypadku chorób o charakterze fizykalnym (np. choroba Alzheimera, ślepotą, rak), którym przypisywane było podłoże biologiczne (niekontrolowane), nie potępiano osób nimi dotkniętych, natomiast w przypadku przypadłości, które postrzegano jako następstwo zachowań (np. nadużywanie narkotyków,

otyłość) – owszem. Osoby z tej pierwszej grupy uznawane były za niewinne swojego ciężkiego położenia, budziły więcej sympatii, litość, ale nie – gniew. Im też chętniej oferowano pomoc. Po przedstawieniu informacji o konkretnych okolicznościach, dotyczących ocenianych osób (eksperyment 2), np. AIDS w wyniku transfuzji krwi lub promiskuityzmu, do pewnego stopnia udało się zmienić dokonywane atrybucje, a także ich emocjonalne i behawioralne konsekwencje (Weiner, Perry, Magnusson, 1988). To klasyczne już badanie wykazało, że atrybucje zależą nie tylko od przekonań na temat przyczyn ciężkiego położenia grup stygmatyzowanych, lecz także od informacji dotyczących konkretnych przypadków, jednak spontaniczne oceny moralne prowadzą do podziału na „chorych”, a więc budzących litość i zasługujących na pomoc, oraz „grzesznych”, a więc budzących gniew, potępianych i karanych.

W odniesieniu do grup o niskim statusie społecznym istotne jest, jakich określeń się wobec nich używa. W Stanach Zjednoczonych osoby określane jako „korzystające z pomocy społecznej” (*welfare*) są znacznie gorzej postrzegane niż określane jako „ubodzy” (*poor*). Chociaż obie te kategorie w tamtych realiach ekonomicznych niemal się pokrywają i mogą być używane zamiennie, to pierwsze określenie sprawia, że atrybucja ciężkiego położenia ekonomicznego dokonywana jest do wewnątrz. Korzystających z pomocy społecznej traktuje się tak, jakby celowo nie pracowali, a ubogich tak, jakby pracowali, tylko za zbyt niskie wynagrodzenie. W rezultacie aktywizacji któregoś z tych dwóch stereotypów przejawiane są wobec osób do nich zaliczanych różne emocje moralne: wobec ubogich – ogólnie cieplejsze uczucia, mniej gniewu i więcej współczucia, a co za tym idzie – poparcie dla większego finansowania przez państwo (Henry, Reyna, Weiner, 2004). Emocje moralne i ich behawioralne konsekwencje zależne są zatem od czynników kontekstowych, w tym od retoryki polityków i od masowej propagandy. Stosunkowo nieznaczna zmiana języka używanego w odniesieniu do grup o niskim statusie społecznym może spowodować niebagatelne konsekwencje – wpłynąć na poparcie społeczne dla polityki państwa.

Bieda, niezależnie od kontekstu komunikacyjnego, jest specyficznym rodzajem piętna. Może bowiem wiązać się z wnioskowaniem o różnych stopniach osobistej odpowiedzialności. Gdy jest przypisywana brakowi wysiłku czy lenistwu, doświadczająca jej osoba może być postrzegana jako odpowiedzialna za swoje ciężkie położenie. Oceniający doświadczą wobec niej złości, a nie współczucia i wstrzymuje pomoc. Zupełnie inaczej dzieje się, gdy ubóstwo przypisywane jest chorobie lub niepełnosprawności fizycznej. Postrzeganie braku odpowiedzialności osądzonej osoby za jej niedolę wywołuje współczucie, a nie gniew, a w konsekwencji – udzielenie pomocy. Warto podkreślić, że moderatorem procesu atrybucji jest wyznawana ideologia polityczna. Konserwatyści częściej przypisują ludziom ubogim lenistwo, zaś liberałowie lokują przyczyny ich ciężkiego położenia ekonomicznego w czynnikach systemowych, na przykład brakowi możliwości zdobycia wykształcenia. W rezultacie ci pierwsi w większym stopniu doświadczają gniewu na ubogich i są przeciwni udzielaniu im pomocy, zaś ci drudzy – doświadczają współczucia i popierają pomoc (Weiner, Osborne, Rudolph, 2011). Prawicowa ideologia ogranicza współczucie i wynikającą z niego motywację do udzielania pomocy grupom o niskim statusie nawet w obliczu klęski żywiołowej, co przed kilku-

nastu laty wykazała Linda Skitka (1999). Liberalowie (ale nie konserwatyści) byli natomiast gotowi udzielić pomocy humanitarnej nawet tym, których uznali za nieodpowiedzialnych.

Przedstawione dotąd wyniki dotyczyły wybranych grup. Atrybucyjny model emocji moralnych jako wyznaczników pomagania został jednak zweryfikowany empirycznie w szerszym zakresie. Metaanaliza 64 badań (na ponad 12 tysiącach osób) wyznaczników pomagania i agresji wykazała, że sądy na temat odpowiedzialności wywołują reakcje gniewu i współczucia, a te z kolei bezpośrednio wpływają na agresję i udzielanie pomocy. Rezultaty okazały się spójne po uwzględnieniu takich potencjalnych moderatorów, jak rodzaj kultury czy specyfika próby. Model przewidujący sekwencję: „bodziec – myśli – emocje – działanie” sprawdził się zarówno w odniesieniu do prawdziwych zdarzeń, jak i danych symulowanych. Kierunek zależności jest następujący: (1) dostrzeżenie innych w potrzebie lub ich osobistej krzywdy; (2a) ocena, że sytuacja jest przez tych innych niekontrolowana i nie są za nią odpowiedzialni lub (2b) jest kontrolowana i są odpowiedzialni; (3a) współczucie, brak gniewu lub (3b) brak współczucia, gniew; (4a) działanie prospołeczne, czyli udzielenie pomocy, brak agresji lub (4b) działanie antyspołeczne, czyli nieudzielenie pomocy, agresja. Te ciągi przyczynowo-skutkowe są analogiczne, poza jedną istotną różnicą: istnieje także bezpośredni, niezapośredniczony przez emocję gniewu związek między przypisaniem odpowiedzialności a agresją, podczas gdy w przypadku pomagania nie ma podobnej ścieżki z pominięciem współczucia (Rudolph, Roesch, Greitemeyer, Weiner, 2004).

Omówiony model skupia się na odpowiedzialności biorcy pomocy, nie uwzględnia natomiast odpowiedzialności osoby stającej przed decyzją o jej udzieleniu. Wymienione powyżej dwa ciągi przyczynowo-skutkowe mogą być wtedy uzupełnione o dwa inne, równie alternatywne co opisane powyżej, lecz dotyczące potencjalnego dawcy pomocy. Otóż może on przypisywać sobie dużą (lub małą) odpowiedzialność za trudne położenie potencjalnego biorcy pomocy, w związku z tym odczuwać (lub nie): winę, żal i wstyd, które to emocje moralne zmotywują go do udzielenia (lub nie) pomocy. W badaniach testujących ten model żal i wstyd rzeczywiście okazały się mediatorami związku przypisywanej sobie odpowiedzialności z udzieleniem pomocy, podobnie jak gniew i – dosyć nieoczekiwane – radość z jego/jej nieszczęścia (*Schadenfreude*) okazały się mediatorami pomiędzy postrzeganą odpowiedzialnością biorcy a uznaniem, że zasługuje na pomoc, które z kolei pozwalało przewidywać rzeczywistą pomoc. Model ścieżkowy sugerował, że poczucie winy było bezpośrednią reakcją na przypisanie sobie odpowiedzialności za czyjeś trudne położenie, która z kolei wyzwoliła (moralny) wstyd i żal. Współczucie dla odbiorcy pomocy okazało się mediatorem związku między przypisywaną mu odpowiedzialnością a pomocą, lecz także między odpowiedzialnością a zasługiwaniem na pomoc (Tscharaktschiew, Rudolph, 2015). Ten obraz zależności, choć bardziej złożony niż w większości wcześniejszych badań, pozwala uchwycić subtelną rolę motywacyjną, jaką pełnią emocje moralne w pomaganiu osobom z różnych stigmatyzowanych grup. Podobnie jak inne badania w tym nurcie także i te nie uwzględniają wszystkich odcieni emocji moralnych doświadczanych przez potencjalnego dawcę pomocy.

OBURZENIE MORALNE I WINA EGZYSTENCJALNA

Gniew w dotychczasowych rozważaniach był emocją niesprzyjającą pomocy, czy wręcz ją wykluczającą. Wina z kolei, jeśli doświadczana była w kontekście przyjęcia odpowiedzialności za ciężkie położenie członków grupy o niższym statusie, stanowiła jeden z wyznaczników prospołecznych zachowań. Pierwsza z tych emocji występuje jednak także w innej formie jako facylitator pomocy, druga zaś nie musi wiązać się z żadnym konkretnym przewinieniem ani zaniedbaniem, aby odgrywała motywującą rolę. Wspólną płaszczyzną tych odmian gniewu i winy jest poczucie niesprawiedliwości dotyczące losu innego człowieka.

Wrażliwość na niesprawiedliwość można uznać za cechę, gdyż różnice indywidualne w gotowości i sile reakcji na niesprawiedliwość mają uogólniony charakter, czyli przejawiają się w różnych rodzajach niesprawiedliwości i w różnych kontekstach, w których oceniana jest sprawiedliwość (Montada, Schmitt, Dalbert, 1986; Montada, Schneider, 1989), a także są stabilne w czasie (Schmitt, Gollwitzer, Maes, Arbach, 2005). Doświadczanie niesprawiedliwości ma jednak wiele powiązanych ze sobą, lecz jakościowo różnych odmian, co znalazło odzwierciedlenie w sposobie pomiaru wrażliwości na niesprawiedliwość. Skala stworzona przez Schmitta i współpracowników (*Justice Sensitivity Inventory*) składa się z czterech podskal, poświęconych niesprawiedliwości z perspektywy: ofiary (własna krzywda), obserwatora (czyjaś krzywda), korzystającego (czyjaś krzywda z udziałem, choć bez intencji korzystającego) i sprawcy (czyjaś krzywda przy jednoczesnej korzyści sprawcy). Cztery cechy są wyraźnie odróżnialne od siebie nawzajem, a także odrębne od innych cech osobowości (Schmitt, Baumert, Gollwitzer, Maes, 2010). Badania wykazały, że mają też różne implikacje dla zachowań prospołecznych. Wrażliwość na niesprawiedliwość z perspektywy korzystającego jest pozytywnie związana z zachowaniem prospołecznym, a negatywnie – z antyspołecznym, podczas gdy wrażliwość na niesprawiedliwość z perspektywy ofiary wykazuje odwrotne związki (Gollwitzer, Schmitt, Schalke, Maes, Baer, 2005). Bycie beneficjentem niesprawiedliwości prowadzi do poczucia winy. Warto przy tym wyróżnić dwie odmiany tej samoświadomościowej emocji. Bardziej oczywista jest rezultatem niemoralnych myśli lub czynów, a więc popełnionych, choć nie powinny. To uczucie winy wynikającej z działania (*actional guilt*; Hoffman, 1984) może być zredukowane przez działania prospołeczne, pokutę lub inne strategie „moralnego oczyszczenia”.

Wina może być jednak doświadczana również bez jakiegokolwiek związku z własnymi myślami czy działaniami, a wynikać po prostu ze spostrzegania własnej sytuacji społecznej jako uprzywilejowanej, na przykład z powodu przynależności do grupy o wysokim statusie, dostatniego życia czy bycia atrakcyjnym fizycznie. Własne relatywne uprzywilejowanie jest postrzegane jako niesprawiedliwe, pomimo że pozostaje poza osobistą kontrolą. Doświadczanie winy egzystencjalnej (*existential guilt*; Hoffman, 1976) związane jest z dokonywaniem porównań społecznych w dół, a więc pojawia się wtedy, gdy kontrastowane jest własne obiektywne uprzywilejowanie ze złym losem innych. Po raz pierwszy ten rodzaj winy został opisany jako „wina ocalańca” (*survivor guilt*; Lifton, 1968) w kontekście relacji osób, które przeżyły wybuch bomby atomowej

w Hiroszimie i czuły się winne z tego powodu, że „samolubnie pozostały przy życiu”, podczas gdy ich bliscy i znajomi zginęli. W podobny sposób jak ocaleni wobec martwych winni czuli się inni Japończycy wobec ocalonych, a reszta świata – wobec Japończyków (Lifton, 1968). Podobnych uczuć doświadczają niekiedy osoby żyjące w dostatku, gdy uświadamiają sobie, że nie jest on udziałem innych ludzi. W dobie masowej komunikacji obiektem porównań nie muszą być osoby należące do tej samej grupy społecznej, lecz bardzo odległe kulturowo czy geograficznie. Ta wina z powodu dobrobytu (*guilt over affluence*) nie wynika z jakiegokolwiek przekroczenia norm, a więc niemoralnego postępowania, a jedynie z wyrazistego wyobrażenia sobie życia innych osób i braku wystarczającego uzasadnienia dla własnego lepszego położenia. Jedną z konsekwencji doświadczania winy egzystencjalnej jest altruistyczne zaangażowanie w działania na rzecz poprawy losu grup o niższym statusie, lecz także własnej grupy etnicznej, której członkowie nie korzystają z określonych przywilejów, np. edukacji (Hoffman, 1976). Wina egzystencjalna okazała się silnym predyktorem intencji pomocy (pieniężnej, polegającej na podpisywaniu petycji, udziale w demonstracjach i działaniu w grupie aktywistów) grupom o niskim statusie, takim jak bezrobotni, tu-reccy pracownicy w Niemczech i biedni mieszkańcy krajów rozwijających się. Silniejszym wyznacznikiem pomocy było w większości przypadków jedynie oburzenie moralne, natomiast po uwzględnieniu tych dwóch emocji współczucie nie odgrywało znaczącej roli (Montada, Schneider, 1988, 1989).

W nowszych badaniach wina doświadczana przez białych Australijczyków w związku z uprzywilejowaniem grupy własnej w stosunku do grupy Aborygenów była, wspólnie z gniewem, predyktorem zaangażowania w działania polityczne na rzecz likwidacji tych nierówności. Wśród osób zainteresowanych systemową kompensacją dla rdzennych Australijczyków wina wprawdzie była związana z poparciem abstrakcyjnego celu (zadostuczynienia), jednak dla samego aktywizmu istotny okazał się gniew (Leach, Iyer, Pedersen, 2006). Warto podkreślić, że grupowe emocje moralne w tym badaniu nie były efektem własnego niemoralnego postępowania, lecz właśnie przekonania o niesłusznym uprzywilejowaniu. Mieliliśmy więc do czynienia z winą egzystencjalną.

W cytowanych wyżej badaniach gniew kierowany był na grupę własną, uznawaną za niesłusznie uprzywilejowaną. Jednak często doświadczany jest przez obserwatora w sytuacji, gdy inni ludzie są traktowani niesprawiedliwie, bez względu na to, co lub kto jest źródłem tej niesprawiedliwości. Leo Montada (1993) zaproponował dla takiej emocji nazwę oburzenie moralne (*moral outrage*). Stanowi ona także jedną z wymiarów sprawiedliwości deontycznej (*deontic justice*; Beugré, 2012). W badaniach Cheryl Wakslak i współpracowników nad demotywowującym dla pomocy grupom o niskim statusie wpływie usprawiedliwiania systemu to właśnie oburzenie moralne okazało się mediatorem wpływu usprawiedliwiania systemu na stosunek do egalitarnej polityki państwa (redystrybucji zasobów w celu wyrównania nierówności społecznych). Innymi słowy, ideologia usprawiedliwiania systemu (Jost, Hunyady, 2002) okazała się wpływać negatywnie na postawy wobec redystrybucji zasobów społecznych i ekonomicznych za pośrednictwem spadku oburzenia moralnego. Ani wina egzystencjalna, ani negatywny afekt nie pełniły tej mediującej roli (Wakslak, Jost, Tyler, Chen, 2007). Natomiast w pol-

skich badaniach częściowym mediatorem związku między orientacją na dominację społeczną (Sidanius, Pratto, 1999), czyli akceptacją nierówności międzygrupowych a stosunkiem do redystrybucji, a więc systemowej pomocy grupom o niższym statusie, okazała się wina egzystencjalna – jej brak u zwolenników nierówności międzygrupowych był odpowiedzialny za niechęć do pomagania (Klebaniuk, 2015). Badania studentów ekonomii wykazały związek winy egzystencjalnej z postawą wobec redystrybucji. Podobne korelacje uzyskano dla oburzenia moralnego, choć istotne statystycznie były w odniesieniu do służby zdrowia i edukacji, lecz nie wobec podatków (Klebaniuk, 2016). Dane te interpretować można jako potwierdzenie tezy, że omawiane emocje moralne pełnią ważną rolę w kształtowaniu postaw wobec systemowej pomocy grupom o niższym statusie.

* * *

Emocje moralne, jak pokazano w niniejszym opracowaniu, wpływają na postawy wobec członków grup o niższym statusie i są istotnym wyznacznikiem motywacji do udzielania im pomocy. Rozwój mediów społecznościowych sprawia, że nawiązania do tych emocji w dosyć nieoczekiwany sposób przyczyniają się do rozprzestrzeniania wiadomości o charakterze moralnym, w tym oceniającym grupy z punktu widzenia określonych ideologii politycznych (Brady, Wills, Jost, Tucker i in., 2017). Otwiera to nowy obszar badań na temat pośrednich oddziaływań samych nazw emocji na relacje wewnątrz- i międzygrupowe, w tym także na prospołeczne i agresywne zachowania wobec członków grup nieuprzywilejowanych.

BIBLIOGRAFIA

- Bartlett, M., DeSteno, D. (2006). Gratitude and Prosocial Behavior. *Psychological Science*, 17, 319–325. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2006.01705.x
- Batson, C.D. (1987). Prosocial motivation: Is it ever truly altruistic? W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*. (Vol. 20, s. 65–122). New York: Academic Press.
- Batson, C.D. (1991). *The altruism question: Toward a socio-psychological answer*. Hillsdale: Erlbaum.
- Batson, C.D., Ahmad, N., Stocks, E.L. (2008). Korzyści i problemy związane z altruizmem wzbudzonym przez empatię. W: A.G. Miller (red.), *Dobro i zło z perspektywy psychologii społecznej* (s. 447–479). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Batson, C.D., Chang, J., Orr, R., Rowland J. (2002). Empathy, Attitudes, and Action: Can Feeling for a Member of a Stigmatized Group Motivate One to Help the Group? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1656–1666. DOI:10.1177/014616702237647
- Batson, C.D., Dyck, J.L., Brandt, J.R., Batson, J.G., Powell, A.L., McMaster, M.R., Griffitt, C. (1988). Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy-altruism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 52–77. DOI: 10.1037/0022-3514.55.1.52
- Batson, C.D., Polycarpou, M.P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H.J., Mitchener, E.C., Bednar, L.L., Klein, T.R., Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for

- a member of a stigmatized group improve feelings toward the group? *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 105–118. DOI:10.1177/014616702237647
- Beelmann, A., Heinemann, K.S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35, 10–24. DOI: 10.1016/j.appdev.2013.11.002
- Berkowitz, L. (1972). Social norms, feelings, and other factors affecting helping and altruism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 6, 63–108.
- Berkowitz, L., Daniels, L.R. (1963). Responsibility and dependency. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 429–436.
- Beugré, C.D. (2012). Development and validation of a deontic justice scale. *Journal of Applied Social Psychology*, 42, 1–28. DOI:10.1111/j.1559-1816.2012.00935.x.
- Bloom, P. (2015). *To tylko dzieci. Narodziny dobra i zła*. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
- Bloom, P. (2017). *Przeciw empatii. Argumenty za racjonalnym współczuciem*. Kielce: Wydawnictwo Charaktery.
- Brady, W.J., Wills, J.A., Jost, J.T., Tucker, J.A., Van Bavel, J.J. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. DOI:10.1073/pnas.1618923114
- Byrnes, D.A., Kiger, G. (1990). The effect of prejudice-reduction simulation on attitude change. *Journal of Applied Social Psychology*, 20, 341–356. DOI:10.1111/j.1559-1816.1990.tb00415.x
- Cimbora, D.M., McIntosh, D.N. (2005). Understanding the link between moral emotions and behavior. W: A.V. Clark (red.), *Psychology of moods* (s. 1–27). Hauppaugue: Nova Science Publishers.
- Cuddy, A.J.C., Fiske, S.T., Glick, P. (2008). Warmth and Competence As Universal Dimensions of Social Perception: The Stereotype Content Model and the BIAS Map. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40, 61–149. DOI: 10.1016/S0065-2601(07)00002-0
- Eisenberg, N., Fabes, R.A., Bustamante, D., Mathy, R., Miller, P., Lindholm, E. (1988). Differentiation of vicariously induced emotional reactions in children. *Developmental Psychology*, 24, 237–246. DOI:10.1037/0012-1649.24.2.237
- Eisenberg, N., Fabes, R.A., Miller, P.A., Fultz, J., Shell, R., Mathy, R.M., Reno, R.R. (1989). Relation of sympathy and personal distress to prosocial behavior: A multi-method study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 55–66. DOI:10.1037/0022-3514.57.1.55
- Eisenberg, N., Miller, P.A. (1987). The Relation of Empathy to Prosocial and Related Behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91–119. DOI:10.1037/0033-2909.101.1.91
- Eisenberg, N., Valiente, C., Champion, C. (2008). Reakcje pokrewne empatii. Korelaty moralne, społeczne i socjalizacyjne. W: A.G. Miller (red.), *Dobro i zło z perspektywy psychologii społecznej* (s. 480–516). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ekman, P., Davidson, R.J. (red.). (1998). *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*. Gdańsk: GWP.

- Ellithorpe, M.E., Ewoldsen, D.R., Oliver, M.B. (2015). Elevation (sometimes) increases altruism: Choice and number of outcomes in elevating media effects. *Psychology of Popular Media Culture*, 4, 236–250. DOI:10.1037/ppm0000023
- Fabes, R.A., Eisenberg, N., Karbon, M., Bernzweig, J., Lee Speer, A., Carlo, G. (1994). Socialization of children's vicarious emotional responding and prosocial behavior: Relations with mothers' perceptions of children's emotional reactivity. *Developmental Psychology*, 30, 44–55.
- Fabes, R.A., Eisenberg, N., Miller, P. (1990). Maternal correlates of children's vicarious emotional responsiveness. *Developmental Psychology*, 26, 639–648. DOI:10.1037//0012-1649.26.4.639
- Finlay, K.A., Stephan, W.G. (2000). Improving intergroup relations: The effects of empathy on racial attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 1720–1737. DOI:10.1111/j.1559-1816.2000.tb02464.x
- Florian, V., Mikulincer, M., Hirschberger, G. (1999). The Anatomy of a Problematic Emotion – The Conceptualization and Measurement of the Experience of Pity. *Imagination, Cognition and Personality*, 19, 3–25. DOI:10.2190/4JG9-M79P-HJYK-AQNE
- Fredrickson, B.I. (2005). The broaden-and-build theory of positive emotions. W: F.A. Huppert, N. Baylis, B. Keverne (red.), *The science of well-being* (s. 217–240). Oxford: Oxford University Press.
- Giner-Sorolla, R. (2012). *Judging passions. Moral emotions in persons and groups*. London & New York: Routledge.
- Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J., Baer, A. (2005). Asymmetrical Effects of Justice Sensitivity Perspectives on Prosocial and Antisocial Behavior. *Social Justice Research*, 18, 183–201. DOI:10.1007/s11211-005-7368-1
- Gouldner, A.W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161–178. DOI:10.2307/2092623
- Greenberg, M.S., Block, M.W., Silverman, M.A. (1971). Determinants of helping behavior: Person's rewards versus Other's costs. *Journal of Personality*, 39, 79–93. DOI:10.1111/j.1467-6494.1971.tb00990.x
- Haidt, J. (2001). The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108, 814–834. DOI:10.1037//0033-295X.108.4.814
- Haidt, J. (2003). The moral emotions. W: R.J. Davidson, K.R. Scherer, H.H. Goldsmith (red.), *Handbook of affective sciences* (s. 852–870). New York: Oxford University Press.
- Haidt, J. (2014). *Prawny umysł. Dlaczego dobrych ludzi dzieli religia i polityka?* Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
- Haidt, J., Rozin, P., McCauley, C.R., Imada, S. (1997). Body, psyche, and culture: The relationship between disgust and morality. *Psychology and Developing Societies*, 9, 107–131. DOI:10.1177/097133369700900105
- Hamiltron, W.D. (1964). The genetical evolution of social behavior: I. *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1–16. DOI:10.1016/0022-5193(64)90038-4

- Henry, P.J., Reyna, C., Weiner, B. (2004). Hate Welfare But Help the Poor: How the Attribitional Content of Stereotypes Explains the Paradox of Reactions to the Destitute in America. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 34–58. DOI:10.1111/j.1559-1816.2004.tb02536.x
- Hoffman, M.L. (1976). Empathy, role-taking, guilt, and development of altruistic motives. W: T. Lickona (red.), *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues* (s. 124–143). New York: Holt, Rinthart and Winston..
- Hoffman, M.L. (1984). Empathy, its limitations, and its role in a comprehensive moral theory. W: W.M. Kurtines, J. L. Gewirtz (red.), *Morality, Moral Behavior, and Moral Development* (s. 283–302). New York: Wiley.
- Hume, D. (1738/2015). *Traktat o naturze ludzkiej*. Warszawa: Aletheia.
- Jost, J.T., Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13, 111–153. DOI:10.1080/10463280240000046
- Klebaniuk, J. (2015). *Wina egzystencjalna jako mediator związku pomiędzy orientacją na dominację społeczną a popieraniem redystrybucji*. Plakat prezentowany podczas XII Zjazdu Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Społecznej w Łodzi.
- Klebaniuk, J. (2016). Psychologiczne uwarunkowania postaw studentów ekonomii wobec redystrybucji. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 47, 247–259.
- Kohlberg, L., Levine, C., Hewer, A. (1983). *Moral stages: A current formulation and a response to critics*. Basel: Karger.
- Kroll, J., Egan, E. (2004). Psychiatry, moral worry, and the moral emotions. *Journal of Psychiatric Practice*, 10, 352–360. DOI:10.1097/00131746-200411000-00003
- Latané, B., Darley, J.M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century-Crofts.
- Leach, C.W., Iyer, A., Pedersen, A. (2006). Anger and Guilt About Ingroup Advantage Explain the Willingness for Political Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1232–1245. DOI: 10.1177/0146167206289729
- Lifton, R. (1968). *Death in life; survivors of Hiroshima*. New York: Random House.
- McCullough, M.E., Emmons, R.A., Kilpatrick, S.D., Larson, D.B. (2001). Is Gratitude a Moral Affect? *Psychological Bulletin*, 127, 249–266. DOI: 10.1037//0033-2909.127.2.249
- Miller, P.A., Eisenberg, N., Fabes, R.A., Shell, R. (1996). Relations of moral reasoning and vicarious emotion to young children's prosocial behavior toward peers and adults. *Developmental Psychology*, 32, 210–219. DOI:10.1037/0012-1649.32.2.210
- Montada L., Schmitt M., Dalbert, C. (1986). Thinking about justice and dealing with one's own privileges: A study of existential guilt. W: H.-W. Bierhoff, R.L. Cohen, J. Greenberg (red.), *Justice in social relations* (s. 125–143). New York: Plenum Press. DOI:10.1007/978-1-4684-5059-0
- Montada, L. (1993). Understanding oughts by assessing moral reasoning or moral emotions. W: G. Noam, T. Wren (red.), *The moral self* (s. 292–309). Boston: MIT Press.
- Montada, L., Schneider, A. (1988). Justice and emotional reactions to victims. E.S., Report no. 7. In Berichte aus der Arbeitsgruppe „Verantwortung, Gerechtigkeit, Moral“ Nr. 4Z Universitiit Trier, Fb I-Psychologie, Trier, FRG.

- Montada, L., Schneider, A. (1989). Justice And Emotional Reactions to The Disadvantaged. *Social Justice Research*, 3, 313-344. DOI:10.1007/BF01048081
- Piliavin, J.A., Dovidio, J.F., Gaertner, S.S., Clark, R.D., (1981). *Emergency interventions*. New York: Academic Press.
- Rudolph, U., Roesch, S.C., Greitemeyer, T., Weiner, B. (2004). A meta-analytic review of help-giving and aggression from an attributional perspective: Contributions to a general theory of motivation. *Cognition and Emotion*, 18, 815–848. DOI:10.1080/02699930341000248
- Rudolph, U., Tscharaktschiew, N. (2014). An attributional analysis of moral emotions: Naive scientists and everyday judges. *Emotion Review*, 6, 1–9. DOI:10.1177/1754073914534507
- Russel, P.S., Giner-Sorolla, R. (2011). Moral Anger Is More Flexible Than Moral Disgust, *Social Psychological and Personality Science*, 2, 360–364. DOI:10.1177/1948550610391678
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M., Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial Validity, Location in the Personality Facet Space, Demographic Pattern, and Normative Data. *Social Justice Research*, 23, 211–238. DOI:10.1007/s11211-010-0115-2
- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J., Arbach, D. (2005). Justice sensitivity: Assessment and location in the personality space. *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 202–211. DOI:10.1027/1015-5759.21.3.202
- Schnall, S., Roper, J., Fessler, D.M.T. (2010). Elevation leads to altruistic behavior. *Psychological Science*, 21, 315–320. DOI:10.1177/0956797609359882
- Schneider, M.E., Major, B., Luhtanen, R., Crocker, J. (1996). Social Stigma and the Potential Costs of Assumptive Help. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 201–209. DOI:10.1177/0146167296222009
- Sidanius, J., Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skitka, L.J. (1999). Ideological and attributional boundaries on public compassion: Reactions to individuals and communities affected by a natural disaster. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 793–808. DOI:10.1177/0146167299025007003
- Smith, A. (1759/1989). *Teoria uczuć moralnych*. Warszawa: PWN.
- Stephan, W.G., Finlay, K. (1999). The Role of Empathy in Improving Intergroup Relations. *Journal of Social Issues*, 55, 729–743. DOI:10.1111/0022-4537.00144
- Tangney, J., Stuewig, J., Mashek, D.J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345–372. DOI:10.1146/annurev.psych.56.091103.070145
- Trivers, R.L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35–37. DOI:10.1086/406755
- Tscharaktschiew, N., Rudolph, U. (2015). The who and whom of help giving: An attributional model integrating the help giver and the help recipient, *European Journal of Social Psychology*, 46, 90–109. DOI:10.1002/ejsp.2135

- Vescio, T.K., Sechrist, G.B., Paolucci, M.P. (2003). Perspective taking and prejudice reduction: the mediational role of empathy arousal and situational attributions. *European Journal of Social Psychology*, 33, 455–472. DOI:10.1002/ejsp.163
- Wakslak, C.J., Jost, J.T., Tyler, T.R., Chen, E.S. (2007). Moral Outrage Mediates the Dampening Effect of System Justification on Support for Redistributive Social Policies. *Psychological Science*, 18, 267–274. DOI:10.1111/j.1467-9280.2007.01887.x
- Weiner, B. (1986). *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer
- Weiner, B. (2012). *Emocje moralne, sprawiedliwość i motywacje społeczne*. Sopot: Smak Słowa.
- Weiner, B., Osborne, D., Rudolph, U. (2011). An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the recipient. *Personality & Social Psychology Review*, 15, 199–213. DOI:10.1177/1088868310387615
- Weiner, B., Perry, R.P., Magnusson, J. (1988). An attributional analysis of reactions to stigmas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 738–748. DOI:10.1037/0022-3514.55.5.738
- Wheatley, T., Haidt, J. (2005). Hypnotic Disgust Makes Moral Judgments More Severe. *Psychological Science*, 16, 780–784. DOI:10.1111/j.1467-9280.2005.01614.x
- Wojciszke, B. (2012). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

MORAL EMOTIONS

AS THE DETERMINANTS OF HELPING THE DISADVANTAGED GROUPS' MEMBERS

ABSTRACT: A review of research on the role of moral emotions in helping the disadvantaged groups was presented. Distinctive mechanisms of help giving based on empathy and on sympathy or specific moral emotions were shown. The studies by Nancy Eisenberg et al. on empathy, by Bernard Weiner et al. – on emotions as the links between attributions and actions, Roger Giner-Sorolla's functional approach to moral emotions, and the studies on existential guilt and moral outrage as related to perceived injustice were cited. Moral emotions in various thread of research turned out to be mediators between cognitive processes (attributions, political believes) and behavioural tendencies. Due to the prescence of moral emotions in the social media a new prospect of exploring them has emerged.

KEYWORDS: moral emotions, empathy, existential guilt, moral outrage, helping, disadvantaged groups